

СЕКЦІЯ 6 ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 658.5

Ситник Н.І.*кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту**Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОСИСТЕМИ СТАРТАПІВ УКРАЇНИ

У статті проаналізовані особливості сучасного стану екосистеми стартапів України. Показано, що вона знаходиться на етапі активного становлення і характеризується позитивною динамікою розвитку. Це стосується як зростання загальної кількості стартапів, так і збільшення числа суб'єктів екосистеми, що все активніше долучаються до підтримки стартапів у сфері державного регулювання, фінансування, навчання, інфраструктури та інформаційного просування. У статті визначена роль суб'єктів екосистеми стартапів України в умовах вітчизняного економічного простору та окреслені перспективи розвитку екосистеми.

Ключові слова: стартап, екосистема стартапів, суб'єкти екосистеми стартапів, державна підтримка стартапів, інвестування стартапів, інфраструктура стартапів.

Сытник Н.И. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКОСИСТЕМЫ СТАРТАПОВ УКРАИНЫ

В статье проанализированы особенности современного состояния экосистемы стартапов Украины. Показано, что она находится на этапе активного становления и характеризуется положительной динамикой развития. Это касается как роста общего количества стартапов, так и увеличения числа субъектов экосистемы, которые все активнее участвуют в поддержке стартапов в сфере государственного регулирования, финансирования, обучения, инфраструктуры и информационного продвижения. В статье определена роль субъектов экосистемы стартапов Украины в условиях отечественного экономического пространства и намечены перспективы развития этой экосистемы.

Ключевые слова: стартап, экосистема стартапов, субъекты экосистемы стартапов, государственная поддержка стартапов, инвестирования стартапов, инфраструктура стартапов.

Sytnik N.I. CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF THE UKRAINIAN STARTUP ECOSYSTEM DEVELOPMENT

The article analyzes the current state of the Ukrainian startup ecosystem. It is shown that the ecosystem is at the stage of formation and in general is characterized by a positive dynamics of development. This applies both to the growth of the total number of startups and to the growth in the number of ecosystem players that are increasingly involved in supporting startups in the field of government regulation, financing, training, infrastructure and information promotion. The article describes the role of the Ukrainian startup ecosystem participants acting in the national economic environment and outlines the prospects for the development of the ecosystem.

Keywords: startup, startup ecosystem, startup ecosystems, state startup support, startup investments, startup infrastructure

Постановка проблеми. Інтелектуальна економіка формує нові світові тренди у виробництві, споживанні, ринках та бізнес-структурах. Знаковою тенденцією у розвитку інтелектуальної економіки останнього десятиліття стало формування глобальної світової екосистеми стартапів. Глобальна екосистема стартапів стає потужним генератором нових бізнес-ідей, які, втілюючись у проривних інноваціях, змінюють життя мільйонів споживачів.

За даними дослідницької компанії Compass, лише протягом 2013-2014 рр. глобальна екосистема стартапів зростає на 95%. Найбільше зростання демонструє європейська екосистема (314%), латиноамериканська (209%), азіатська (99%) та екосистема США (46%). За кількістю найцінніших стартапів лідерство належить Силіконовій долині, де розміщується 50% найцінніших світових стартапів [1].

За умов підвищення ролі глобальної екосистеми стартапів у світовій економіці дослідження, присвячені різним аспектам її функціонування, набувають значної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні основи стартапів закладені в роботах С. Бланка [2], П. Грехема [3] Е. Ріса [4] та ін. Стартапами називають тимчасові організаційні структури,

створені для пошуку відновлювальної та масштабованої бізнес-моделі [2], які відрізняються швидкими темпами зростання [3] і діють в умовах високої невизначеності з метою розроблення нового продукту чи послуги [4]. Стартапам властивий високий інтелектуальний потенціал, інноваційний характер діяльності, багатократне зростання обсягів виробництва і прибутку протягом короткого періоду часу [2-4].

Екосистеми стартапів все частіше стають самостійним об'єктом наукових досліджень у менеджменті. Запропоновані моделі екосистеми стартапів, які відрізняються своїми структурними компонентами і ступенем деталізації [5, 6]. Консалтингова компанія Startup Commons структурними компонентами екосистеми вважає окремих осіб, стартапи на різних етапах життєвого циклу та локальні організації (фізичні чи віртуальні), які взаємодіють між собою з метою створення і масштабування нових стартап-компаній [5]. Х. Калєб розглядає екосистему стартапів як різновид підприємницької екосистеми і провідну роль у ній відводить окремим підприємцям-інноваторам. Їх підтримку забезпечують інші учасники екосистеми: місцеві і державні органи влади, університети, ментори, сервісні компанії, корпорації, інвестори, громадські заходи. Підкреслюється важливість формування

мережі динамічних взаємозв'язків між компонентами екосистеми для її успішного існування та постійного удосконалення [6].

Інший напрям досліджень пов'язаний із визначенням рейтингу наявних екосистем світу. У масштабному дослідженні, проведеному компанією Compass разом із провідними західними університетами, визначені рейтинги світових екосистем стартапів за сукупністю критеріїв, що дає змогу проводити порівняльний аналіз екосистем окремих міст і країн світу [1].

Постановка завдання. В Україні, де індустрія стартапів демонструє стабільно високі темпи зростання і має шанс, з огляду на високий рівень кваліфікації фахівців ІТ індустрії, стати гравцем світового рівня, дослідження в цьому напрямі важливі як у теоретичному, так і в практичному плані. Оскільки зараз наукові дослідження, присвячені різним аспектам діяльності екосистеми стартапів України, нечисленні, мають фрагментарний характер і потребують подальшого розвитку, існує нагальна потреба оцінити сучасний стан та перспективи зростання вітчизняної екосистеми стартапів.

Мета статті полягає в тому, щоб ідентифікувати особливості розвитку екосистеми стартапів України та визначити роль суб'єктів екосистеми стартапів в умовах вітчизняного економічного простору.

Результати дослідження. Концептуально екосистема стартапів є підсистемою інноваційної екосистеми і спрямована на створення інноваційних продуктів та послуг стартап-компаніями. Подібно до інноваційної, це відкрита динамічна система, що функціонує на принципах саморегуляції та здатна до саморозвитку. Вона утворена окремими суб'єктами, які мають спільне бачення стратегічного напрямку руху, об'єднані розгалуженою мережею взаємозв'язків та функціонують у певному середовищі.

Залежно від масштабу екосистема стартапів може досліджуватися на національному, регіональному, міському чи галузевому рівнях. У цій статті аналізується стан національної екосистеми стартапів, оскільки осередків стартапів, що активно діють, в Україні не так багато – це Київ, Одеса, Львів, Харків та Дніпропетровськ.

Системоутворюючим суб'єктом екосистеми є стартап-компанії на різних етапах життєвого циклу та потенційні учасники стартапів, які, спираючись на свої інтелектуальні здібності, генерують нові ідеї, перетворюючи їх в інноваційні продукти та послуги. Подібно до інших малих інноваційних підприємств, стартапи мають такі переваги:

- у стартапах створюються найбільш сприятливі умови для творчості: співпраця групи однодумців, об'єднаних спільною метою, «запускає» креативний процес і підвищує шанси на досягнення творчого результату;

- у стартапах відсутні зайва організованість, ієрархічність та регламентованість, властиві великим підприємствам; свобода, автономність, ефективні комунікації підвищують ефективність творчої діяльності;

- у стартапах винахідник, власник і менеджер найчастіше виступають в одній особі, що значною мірою нівелює головне протиріччя корпоративного управління; завдяки новим інформаційним технологіям вирівнюються умови функціонування стартапів та великих підприємств [7].

Основними напрямками забезпечення життєдіяльності стартапів, необхідними для формування стійкої екосистеми, є державне регулювання, фінансування, навчання, інфраструктура та інформаційне просу-

вання. Підтримку стартапам за цими напрямками надають різноманітні економічні агенти та інституції – суб'єкти життєзабезпечення. Серед них найбільш важливі такі групи, як державні центральні і місцеві органи влади, інвестори, центри компетентності, експерти, координуючі органи, інфраструктурні компанії та агенти змін. Діяльність суб'єктів екосистеми стартапів відбувається в певному середовищі, специфіка якого визначається такими факторами, як державна економічна політика і державна політика у сфері підприємництва та інновацій, інвестиційно-фінансовий клімат, технологічний рівень розвитку країни, потреби ринку, ринкова кон'юнктура, локальні умови ведення бізнесу, соціальні норми, звички, традиції та ін. Між суб'єктами екосистеми встановлюються складні зв'язки, необхідні для взаємодії, руху інформації, знань та інших ресурсів (людських і фінансових). Суб'єктам екосистеми властива поліфункціональність, тобто їхня діяльність здійснюється, зазвичай, за більш ніж одним напрямом, що робить мережу комунікативних зв'язків між ними досить складною [8].

Проаналізуємо особливості вітчизняної екосистеми стартапів. Її системоутворюючим суб'єктом є діючі стартапи на різних етапах життєвого циклу. Зараз кількість вітчизняних стартапів активно зростає. Якщо у 2015 р. в Україні нараховувалося 2000 стартапів, то зараз їх кількість перевищує 3000 [9]. Протягом останніх років, хоча політико-економічна ситуація в країні не була сприятливою, індустрія стартапів зростала в середньому на 20-30% за рік. Збільшувалась і кількість українських стартапів, які отримали міжнародне визнання. Серед них – Petcube, Lookserg, Ecoins.me, Augmented Pixels, Preply, Clickly. За оцінками експертів, трійку лідерів українських стартапів у 2016 р. очолили Sixa, eTachki та Mobalytics [10]. Лєвова частка українських стартапів, як і в усьому світі, належить до високотехнологічних галузей, таких як інформаційні та нанотехнологічні, програмне забезпечення, виробництво електронного та комп'ютерного устаткування, електронна роздрібна торгівля, охорона здоров'я та ін.

Перейдемо до характеристики основних напрямів життєзабезпечення та суб'єктів екосистеми стартапів.

У багатьох країнах держава не тільки формує юридично-правові засади функціонування стартапів, але й виступає інвестором, бере участь у створенні інноваційних центрів, технопарків тощо. В Україні роль держави як суб'єкта екосистеми стартапів поки що мінімальна. Сьогодні в українському законодавстві відсутнє визначення стартап-компаній, а правові засади їх функціонування (як і ведення онлайн-комерції) неврегульовані. Проблемними залишаються питання захисту інтелектуальної власності. Лише протягом останніх років окреслилися певні зрушення. Зокрема, навесні 2017 р. Верховна Рада ухвалила закон про скасування реєстрації іноземних інвестицій та спрощення працевлаштування іноземних висококваліфікованих ІТ-фахівців. Задекларовані плани уряду щодо створення Ради інновацій, яка сприятиме інноваційній діяльності стартапів і трансферу інновацій у національну економіку.

Потенційними інвесторами стартапів можуть бути приватний і державний капітал, бізнес-яголи, венчурний капітал, інвестиційні компанії та фонди, краудфандингові платформи тощо. Особливістю інвестування вітчизняного сектору стартапів є те, що воно відбувається винятково приватними інвесторами. Український сектор стартапів із самого початку розвивався без фінансової підтримки дер-

жави. Сьогодні в Україні інвестування стартапів здійснюють 17 активних венчурних фондів, 6 фондів прямих інвестицій, 1 корпоративний фонд (HP Tech Ventures) та 5 бізнес-інкубаторів [11].

Загалом інвестиції в український сектор стартапів протягом 2010-2013 рр. мали позитивну динаміку і в 2013 р. досягли 89 млн дол. У 2014 р. відбулося падіння до 39 млн дол., але вже в 2015 р. їх обсяг сягнув 132 млн дол. При цьому майже половина інвестиційних угод (48%) припадала на міжнародні фонди [12]. У 2016 р. відбулося зростання кількості інвестиційних угод зі стартапами на 32% – до 87 угод, хоча загальна сума інвестицій в 2016 році була меншою порівняно з 2015 р і становила 88 млн. дол. Характерним для інвестиційного ринку в 2016 р. стало те, що інвестори найбільші кошти вкладали в стартапи на початковій (посівній) стадії. Таких угод було 73, і середній розмір інвестиції в одну компанію перевищив 500 тис. дол. Зростає зацікавленість міжнародних інвесторів в українських стартапах. У 2016 р. на український інвестиційний ринок вийшло декілька великих міжнародних гравців (у тому числі з Силіконової Долини). У 2016 р. майже 60% інвестиційних угод було укладено за участю міжнародних інвесторів, а частка іноземного капіталу перевищила 80% загального обсягу інвестицій (без урахування нерозкритих угод). Для України 2016 р. став рекордним за кількістю екзитів (їх було 8), що свідчить про зростання довіри інвесторів та поліпшення інвестиційного клімату. Усього за останні 5 років в українські стартапи було інвестовано понад 400 млн. дол. [13].

Притоку інвестицій в українські стартапи сприяє діяльність Української асоціації венчурного капіталу та прямих інвестицій (UVCA), яка створена за зразком Європейської асоціації венчурного і приватного капіталу (InvestEurope). До складу UVCA вже входить понад 40 членів – лідерів міжнародного та українського інвестиційного ринку: Almaz Capital, AVentures Capital, Digital Future, Horizon Capital, HP Tech Ventures, KM Core, Intel Capital, EBRD тощо. Асоціація представляє інтереси приватних інвесторів перед урядом, сприяє поліпшенню інвестиційного та бізнес-клімату в Україні, допомагає налагоджувати контакти між стартапами та інвесторами, акумулює інформацію про вітчизняний ринок стартапів [13]. Зараз UVCA активно працює над створенням «фонду фондів» – нового для України інструменту інвестування галузі інноваційних технологій, який добре зарекомендував себе в Європі, США, Китаї та інших країнах світу. Фонд фондів є розпорядником коштів великих стратегічних інвесторів світового рівня, які роблять внески від 50 до 200 млн дол. і спільно з місцевими венчурними фондами інвестують у перспективні стартапи.

Успішним напрямом інвестування стартапів може стати міжнародний та вітчизняний краудфандинг – збір коштів від окремих спонсорів (бекерів) для реалізації стартап-проектів. Найбільш відомими міжнародними краудфандинговими платформами для інвестицій у стартапи є Kickstarter та IndieGoGo. На жаль, українські стартапи на них майже не представлені, що пояснюється відсутністю досвіду, мовними обмеженнями і браком дійсно оригінальних ідей. Найбільші інвестиції за допомогою краудфандингу отримали такі українські стартапи, як LaMetric (\$369 тис.), Petscube (\$251 тис.) і iBlazr (\$156 тис.). В Україні створено декілька краудфандингових платформ, серед яких найбільш відомою є «Спільнокошт». Платформою профінансовано понад 150 проектів, до яких долучилося 21 215 осіб, на загальну

суму понад 10 млн грн, однак це головним чином соціально-культурні, а не комерційні проекти [14]. Нещодавно розпочала роботу краудфандингова інвестиційна платформа FISION, орієнтована саме на фінансування стартапів.

Формування і розвиток знанневого базису учасників стартапів та підвищення їх компетентнісного рівня є важливим чинником зростання екосистеми стартапів. В інших країнах цей напрям життєзабезпечення екосистеми здійснюється головним чином такими суб'єктами, як 1) центри компетентності (університети, науково-дослідні інститути, високотехнологічні компанії, R&D центри міжнародних компаній), які формують професійну і бізнес компетентності учасників стартапів, є потенційними партнерами стартапів; 2) експерти (професійні консультанти, технічні і бізнес-експерти, ментори), які надають фахові консультаційні послуги учасникам стартапів і сприяють підвищенню їх професійної компетентності у процесі розроблення інноваційної продукції; 3) координуючі органи (урядові та неурядові організації, веб-платформи, професійні асоціації та спілки), які виконують координуючу роль в екосистемі, створюють платформи для взаємодії учасників екосистеми (проведення зустрічей, конференцій, конкурсів, виставок, презентацій, майстер-класів тощо) і таким чином сприяють встановленню каналів комунікації та розвитку мереж обміну знаннями між суб'єктами екосистеми стартапів [8].

В Україні роль академічних університетів, інститутів та бізнес-структур у розвитку стартапів є обмеженою. Вони забезпечують фахову підготовку спеціалістів, які в перспективі можуть стати учасниками стартапів, однак зараз цього явно недостатньо. Світовий досвід свідчить про високий потенціал співпраці між ними та стартапами, однак в Україні його ще потрібно реалізувати.

Прикладом успішної взаємодії є технопарк Київського політехнічного інституту «Київська політехніка», на базі якого функціонує стартап-школа «Сікорський Челлендж». Школа пропонує навчальні курси, робочий простір, менторство, майстер-класи, зустрічі з міжнародними експертами та інвесторами, організовує виставки стартапів, конференції тощо. Позитивна динаміка інвестування стартапів, започаткованих у цій школі, протягом 2012-2016 рр. свідчить про високу успішність проекту.

Підвищенню компетентності учасників стартапів і загалом розвитку екосистеми стартапів сприяють різноманітні заходи, спрямовані на обмін знаннями, встановлення робочих контактів і створення комунікаційних мереж. Їх організатори – інвестиційні фонди, стартап-клуби, краудфандингові платформи, бізнес-школи тощо. Лише у 2016 р. відбулося 72 таких заходи, серед них – 31 конференція, 14 конкурсів стартапів, 17 заходів з нетворкінгу та 10 хакатонів (форумів розробників програмного забезпечення, під час яких спеціалісти з досвідом розробок у різних галузях програмування спільно працюють на вирішення певної проблеми) [15].

На обмін знаннями і розвиток комунікаційних мереж також спрямований коворкінг – створення на постійній основі спільного робочого простору для взаємодії, обміну досвідом і знаннями між фахівцями з різними професійними компетенціями, пошуку партнерів та інвесторів. Серед організацій, що створюють коворкінги в Україні, слід назвати Startup Ukraine, Startup.Network, Science Park та ін. Коворкінгами, що діють в Україні, є «Часопис», Bibliothek, iHub, KyivWorking та Freud House [16].

В Україні поступово формується інфраструктура підтримки стартапів. Сьогодні серед майже восьми десятків наявних бізнес-інкубаторів та бізнес-акселераторів більшість орієнтована на мале та середнє підприємство і надає винятково консультативні послуги. Лише невелика кількість із них (такі як GrowthUP, «Сікорський Челлендж», Harry Farm Carrot, WannaBiz, iHub, Voomy IT-парк, EuroUp, Ua, Startup Depot, IoT Hub) забезпечують комплексну підтримку стартапів на початкових етапах становлення, включаючи, окрім консультацій, робочий простір, менторство, інвестиції, зустрічі з потенційними інвесторами тощо.

Роль більшості наукових та технологічних парків в екосистемі стартапів залишається незначною. Перспективним для розвитку інфраструктури стартапів обіцяє стати інноваційний парк UNIT.City, нещодавно відкритий у Києві за кошти приватного бізнесу. Серед його перших резидентів – Центр розвитку технологічних компаній (TCDC) та фабрика програмування. Потенційними резидентами парку є технологічні компанії, хай-тек-підприємці і стартапи, R&D-центри, цифрові медіа, інкубатори, освітні ініціативи, культурні проекти тощо. Партнерами проекту виступили Києво-Могилянська бізнес-школа та Hi-Tech Office Ukraine [17].

Інформаційну підтримку стартапам надають агенти змін – блогери, журналісти, відомі політики, бізнесмени, публічні особи, які завдяки своїм публікаціям і виступам у ЗМІ та соціальних мережах формують позитивне ставлення суспільства до стартапів, популяризують стартапи як форму підприємницької діяльності та сприяють просуванню інноваційних ідей і продукції стартапів.

Висновки з проведеного дослідження. Екосистема стартапів України знаходиться на етапі активного становлення, і протягом останніх років її розвиток відзначається позитивною динамікою. Спостерігається зростання загальної кількості стартапів, яке супроводжується збільшенням числа суб'єктів життєзабезпечення екосистеми і водночас їх більш активною участю в екосистемі. Підтримка стартапам, хоча різною мірою, надається за такими напрямками, як державне регулювання, фінансування, навчання, інфраструктура та інформаційне просування.

Особливістю розвитку екосистеми стартапів України є мінімальна участь держави у цьому процесі. Фінансування та розвиток інфраструктурних організацій відбувається в основному за кошти приватних інвесторів. У 2016 р. спостерігалось зростання загальної кількості профінансованих угод, переважно на позивній стадії. Інвестиції у стартапи на пізніших стадіях були незначними.

Взаємодія стартапів з академічними інститутами, НДІ, техно- та науковими парками поки що обмежується окремими прикладами. Новим поштовхом до розвитку екосистеми стартапів обіцяє стати створення сучасних інноваційних парків за кошти приватного сектору.

Активно зростає комунікаційна мережа внутрішніх зв'язків та взаємодії між суб'єктами екосистеми, чому сприяють як традиційні заходи (конференції, круглі столи, форуми, виставки, конкурси старта-

пів та соціальні співтовариства), так і відносно нові (коворкінги, хакатони, стартап-клуби тощо).

У найбільшій перспективі слід очікувати збільшення ролі приватного сектору у розвитку екосистеми стартапів, оскільки успіхи вітчизняних стартапів свідчать про їх високий комерційний потенціал, конкурентоспособність на світовому рівні, а отже, зростаючу привабливість для бізнесу.

Подальші дослідження мають бути присвячені більш детальному аналізу факторів розвитку екосистеми стартапів та заходам активізації механізмів взаємодії між суб'єктами екосистеми, що дасть змогу прискорити становлення вітчизняної екосистеми стартапів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. The 2015 Global Startup Ecosystem Ranking. Compass Report. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.compass.co/the-2015-global-startup-ecosystem-ranking-is-live/>.
2. Бланк С. Стартап: настольная книга основателя / С. Бланк, Б. Дорф. – М.: Альпина Паблишер, 2013. – 616 с.
3. Graham P. Startup Equals Growth / P. Graham. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.paulgraham.com/growth.html>.
4. Рис Е. Бизнес с нуля. Метод Lean Startup для быстрого тестирования идей и выбора бизнес-модели / Е. Рис. – М.: Альпина Паблишер, 2012. – 254 с.
5. What Is Startup Ecosystem? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.startupcommons.org/what-is-startup-ecosystem.html>.
6. Caleb H. Savannah's Startup Ecosystem (Jan 27, 2014) / H. Caleb – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hiimcaleb.me/savannahs-startup-ecosystem/>.
7. Рекомендации по усилению роли малых и средних инновационных предприятий в странах содружества независимых государств. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/export/sites/www/dcea/ru/pdf/tool_6.pdf.
8. Ситник Н.І. Екосистема стартапів як складова інноваційної екосистеми / Н.І. Ситник // Бізнес Інформ. – 2017. – № 8. – С. 89-94.
9. Колодюк А. Як стати IT-нацією / А. Колодюк – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biz.nv.ua/ukr/experts/kolodiuk/jak-stati-it-natsijeju-409469.html>.
10. Top 10 українських стартапів 2016 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ain.ua/top-10-ukrainskix-startapov-2016>.
11. UVCA Investors Book 2017: Who is Who on The Ukrainian Investment Market – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slideshare.net/UVCA/uvca-investors-book-2017-who-is-who-on-ukrainian-investment-market>.
12. Ukrainian Venture Capital and Private Equity Overview 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docsend.com/view/fzv7iwd>.
13. UVCA News (21 червня 2017 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://uvca.eu/ua/news/the-number-of-deals-with-ukrainian-companies-has-risen>.
14. Спільнокошт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://biggggidea.com/>.
15. Мазур К. Каталог українських IT-мероприятий и инициатив, полезных для стартапов в 2016 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kirillmazur.com/vc/events2016/#>.
16. 4 Причины запускать свой стартап в Украине. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ubr.ua/market/startup-time/4-prichiny-zapuskat-svoi-startap-v-ukraine-336187> 4 причины запускать свой стартап в Украине.
17. KFund. Новини (7 квітня 2017 р.) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kfund.ua/v-kieve-otkroetsya-innovatsionnyj-park-unit-city-stoimostyu-200-mln/>.